

Literatura:

**Jaroslav Anděl, Dorothy Kosinská a kolektiv autorů:
František Kupka. Průkopník abstrakce, malíř kosmu**

Téma práce:

František Kupka: Pojetí řádu

Mým úkolem je napsat práci na téma "František Kupka - pojetí řádu", přičemž smím vycházet pouze z výše uvedené knihy. Na začátek proto považuji za vhodné zmínit o ní několik základních informací. Kniha je vlastně katalogem k výstavě "František Kupka: průkopník abstrakce, malíř kosmu", pořádané v roce 1997 v Dallas Museum of Art a v roce 1998 v Kunstmuseu Wolfsburg a v Národní galerii v Praze. Kromě kvalitních reprodukcí Kupkových obrazů obsahuje umělcův životopis a především řadu pozoruhodných studií od různých autorů, které pojednávají o rozličných aspektech Kupkova uměleckého díla a zejména o myšlenkovém pozadí jeho vzniku. *"Autoři tohoto katalogu jednoznačně přisoudili výsadní postavení myšlenkovému světu, poněvadž jsou přesvědčeni, že je významným klíčem k pochopení Kupkovy tvorby a tím i abstraktního umění dvacátého století obecně"* (D. Kosinská, str.111).

Poněkud nepříjemným zjištěním byla pro mě skutečnost, že pojem "řád", popřípadě dvojice pojmů "řád - chaos" se v knize téměř nevyskytují. K jejich významu však mnohé směřuje. Pokusím se tedy stručně a co možná nejpřehledněji zmínit vše, co považuji za důležité pro porozumění myšlenkovému obsahu a pozadí Kupkovy tvorby, abych mohla charakterizovat to, co je možné nazvat Kupkovým pojetím řádu.

Obecně mi připadá problematické vykládat význam výtvarných děl, natožpak když jde o díla abstraktní, jejichž obsah není jasně patrný ani konkrétní, ale naopak nejednoznačný - abstraktní a obtížně postižitelný. Ostatně hlavním účelem většiny uměleckých děl není působit na rozum diváka, ale spíš na jeho citění a podle mého názoru Kupkovy obrazy tím spíš nepotřebují komentář, protože na diváka bezprostředně působí s velkou intenzitou. Kupka sám se vysmíval mnohým cizím pokusům o výklad svých děl a navíc přikládal velký význam individuálnímu vnímání každého diváka. To jsou důvody, proč se nebudu zabývat jednotlivými obrazy, ale spíš Kupkovou tvorbou celkově; rovněž se nebudu zabývat jeho uměleckým ani myšlenkovým vývojem, protože to nepovažuji za důležité: nebyly v něm žádné překvapivé, dramatické zvraty a je celkově obtížné ho charakterizovat, protože neprobíhal lineárně, jak je obvyklé, ale spíš cyklicky, v podobě různých návratů k předchozím tvůrčím obdobím. Zaměřím se na některé aspekty Kupkova života a tehdejší doby (žil v letech 1871 - 1957) a především na jeho myšlenky, které se zachytil ve vlastních poznámkách a teoretických pojednáních. Je důležité upozornit, že tyto myšlenky netvoří teorii, která by byla zcela ucelená a kterou by sám autor pokládal za universální. Pokud jde o umělecké teorie, nesnášel je, protože v nich spatřoval především omezení. Z tohoto důvodu a vůbec proto, že byl bytostným individualistou, se nikdy nestal členem žádné z dobových uměleckých skupin nebo stoupencem jednoho uměleckého proudu. Tento postoj dosvědčuje jeho umělecké krédo, které uveřejnil roku 1913 v německém časopisu Meister der Farbe: *"Musíme umění poznat sami! Ne skrze texty spisovatelů, kteří se uměním zabývají a kteří tento nebezpečný jed přenášejí na duchovní pracoviště umělců, kde brzdí a zdržují vnitřní tragédii, která se děje a odvíjí v každém z nás... Mne teorie děsí... Přijímat je, aniž je člověk zažil, je jako chtít polknout kousek chleba, aniž by jej člověk rozkousal. Všechny prameny z předpojatosti, mohou pocházet od realistů, symbolistů, syntetistů, futuristů - -istů, -istů, -istů. Umění jakožto vlastnost síly, moci a energie tkví v každém z nás"*. Kupka se od jiných tehdejších umělců vůbec v mnohém lišil: zejména svým hlubokým zájmem o přírodní vědy a svým řekněme

filosofickým názorem. Zatímco se jiní umělci jako Kandinský, Mondrian či Malevič, kteří rovněž dospěli k abstrakci, opírali výhradně o idealistické teorie, vycházející z nadřazenosti ducha nad hmotou (konkrétně Kandinský o Steinerovu antroposofii, Mondrian o teosofii a Malevič o neohegelovskou filosofii), *“Kupkovy názory naproti tomu na určitou nauku převzatou od jednoho či dvou myslitelů redukovat nelze: jeho filosofie tvorby vzikala asimilací velkého množství nejrůznějších poznatků a jejich syntézou, a proto je empiričtější a také asi původnější.”* (J. Anděl, str. 88).

Abych se konečně začala vyjadřovat trochu konkrétněji, zmíním fakt, že Kupka je pokládán za jednoho ze zakladatelů abstraktního umění. *“Byl prvním umělcem, který vystavil v Paříži roku 1912 plně abstraktní obrazy a v letech před první světovou válkou vypracoval a rozvíjel ne jednu, ale současně hned několik podob abstrakce.”* Proč vůbec zavrhl nápodobu přírody? Odpověď může poskytnout úryvek z projevu, který pronesl výtvarný kritik a Kupkův dlouholetý přítel Louis Arnould-Grémilly na první samostatné Kupkově výstavě v Paříži roku 1921: *“Jelikož veškerá malba, tak živá ve svém záměru a zpracování, například Mona Lisa, není koneckonců nikdy ničím jiným nežli “nature morte”, Kupka je dalek toho, aby pro nás uchovával mrtvolu; vyhýbá se formám, jež jsou samy o sobě okouzující, a spokojuje se s jednoduchými prvky, tahy a čarami, přímkami a body. Kdopak by nestrávil celé hodiny nad jejich věčnou krásou a neustále se proměňujícími obrazci kaleidoskopu, závratným vířením ohňostroje, kapkami, rachejtlemi, chvějivými duhami proudu vody...”* (str. 29). Sám Kupka spatřuje v tradičním, myšleno ne-abstraktním umění zjevný paradox: *“(Tradiční umělec) buď zradí své umělecké vidění, aby nezradil model, nebo deformuje model, aby se co nejtěsněji držel svého způsobu vidění.”* (str. 159). Již v roce 1905 píše svému příteli, básníku Svatopluku Macharovi: *“Miním, že není zapotřebí malovat, kopírovat stromy, když cestou do výstavy lidé vidí lepší ve skutečnosti: Maluji, ano, ale jen pojetí, chceš-li synthese, akordy a podobné.”* Kupka tedy zásadně zavrhuje napodobení přírody (*“napodobitelé přírodních tvarů se řadí neuváženě mezi umělce”*; str. 157). V této souvislosti se zdá poněkud paradoxní, když současně neskrývá svou inspiraci přírodními mikro- i makroskopickými strukturami a když tvrdí: *“Příroda ... právě v jejím lůně, abych tak řekl, je výtvarné umění nuceno hledat tvary, které jediné mohou dát podobu vyjadřovaným myšlenkám”*. Myslím, že to nemusí nutně znamenat rozpor, protože Kupka se sice inspiruje přírodními tvary, ale nejsou pro něj přímo námětem.

Je podstatné, že při svém vědeckém studiu nachází nápadně podobné tvary a struktury pod mikroskopem (buňky, krystaly,...) a při pozorování vesmíru. Zřejmě právě podobnost mikro- a makrokosmických struktur dovedly Kupku k přesvědčení o existenci universálních principů. Gijs van Tuyl, ředitel Kunstmusea Wolfsburg, k tomu říká: *“Počátky abstrakce u Kupky formoval jeho velký zájem o myšlenky a strukturu estetiky, vědu, kosmologii a filosofii. Jeho abstraktní umění je pak formováno jeho holistickou vírou v základní a universální strukturu veškerého myšlení a přírodních forem”* (str. 15). A J. Anděl dodává: *“Kupkův návrat k základním elementům je návratem k procesu utváření forem, propojeného s celým kosmickým děním, k procesu, v němž neustále něco vzniká, kde se forma rodí v intervalu mezi chaosem a řádem”* (str. 17). V tomto světle pak ztrácí smysl například klást otázku, zda Kupka spatřoval jakýsi “řád” v tomto světě, nebo snad kdesi mimo něj. V Kupkově pojetí jsou totiž řád a chaos jen dvěma póly jedné skutečnosti, dvěma stranami jedné mince. Tím se Kupka značně odlišoval od většiny soudobých umělců. *“...Důvodem přehlížení Kupkova díla byla skutečnost, že moderní umění po první světové válce ovládlo reduktivní a lineární chápání základních principů a fenoménů a jejich polarizace (civilizace a příroda, rozum a cit, vědy přírodní a vědy humanitní atd.), která byla Kupkovi cizí. Jeho tvorba vyrůstala ze snahy protiklady překonávat a vytvořit vizi celkových souvislostí - vizi kosmické jednoty”* (J. Anděl, str. 17).

Nemám v úmyslu rekapitulovat Kupkův životopis, ale považuji za nutné alespoň stručně zmínit, na základě čeho Kupka dospěl ke zmíněnému přesvědčení. Jednak se celý život

zajímal o duchovní a esoterické obory (teosofie, antroposofie, hermetismus, alchymie, magie,...), což nebylo mezi tehdejšími avantgardními umělci nic neobvyklého. Když ve svých třinácti letech odešel do učení k sedlářskému mistru Josefu Šiškovi, Šiška, který ve svém domě pravidelně pořádal spiritistické seance, u něj údajně objevil mediální nadání. Kupka si pak v průběhu studií na pražské Akademii přivydělával jako spiritistické médium. V roce 1892 byl přijat na Akademii ve Vídni; *“maluje málo, ale hodně čte, zvláště německé a francouzské filosofy jako Kanta, Schopenhauera, Bergsona a Nietzscheho. Seznamuje se s německým malířem - filosofem Karlem Diefenbachem a stěhuje se do jeho umělecké kolonie v Huettelsdorfu u Vídně. Pod Diefenbachovým teosofickým vlivem se stává přísným vegetariánem a každý den pravidelně cvičí”* (str. 21). Což disciplinovaně dodržoval celý život. A například po skončení první světové války v roce 1918 se účastnil okultistických *“soirées du vendredi”* (pátečních večírků), které pořádal výtvarný kritik Alexandre Mercereau a kde se scházeli různí umělci.

S tím se může, zejména z hlediska dnešní oficiální vědy, zdát poněkud neslučitelný jeho hluboký zájem o vědu a nové technologické objevy, který byl mezi umělci poměrně neobvyklý. Od roku 1905 (to už žil devátým rokem ve Francii) chodil Kupka na Sorbonnu na přednášky z fyziky, biologie a fyziologie, a dokonce pracoval v biologické laboratoři na universitě. Mimo to se zajímal o chemii, neurologii, astronomii. Věnoval se i humanitním disciplínám: filosofii, literatuře, historii, psychologii. Zajímala ho hudba i architektura; filosofie i mytologie starověkého Řecka; světová náboženství... K vlastnímu, svébytnému pohledu na svět tedy dospěl jednak na základě svých rozsáhlých znalostí, které celý život prohluboval, jednak na základě vlastních, řekněme vizionářských zážitků. (Jaroslav Anděl na str. 89 předvádí na konkrétních případech, jak taková *“setkání dvou protichůdných a přesto vzájemně se potvrzujících zkušeností - racionální a iracionální, objektivní a subjektivní”* - byla podnětem ke vzniku některých maleb.) Kupkovo nadšení pro vědu nebylo v rozporu s jeho spiritistickými nebo mimotělesnými zážitky: byl toho názoru, že *“oblast vnitřních pocitů, intuicí a předtuch je právě tak pozitivní, reálná a objektivní jako oblast dojmů přijímaných zvenčí”*(str. 163).

Shrnu-li tedy hlavní Kupkovy myšlenky, byl přesvědčen o existenci jedné univerzální pravdy; spatřoval ne-náhodné podobnosti a souvislosti mezi přírodními strukturami na různých úrovních a pozorovanými v různém měřítku (mikrokosmos - makrokosmos; krystaly nebo buněčné struktury - konstelace vesmírných těles; oko - planeta; mozek - globus; ...); byl přesvědčen o vzájemné provázanosti veškerých jevů a procesů ve vesmíru, která vzniká vzájemným působením prostředí a jeho jednotlivých prvků. *“Teorie (kartesiánské) o zjišťování čistém a prostém jsme šťastně nahradili teoriemi o relacích ... Je-li otisk na sítnici zjištěnou skutečností, jsou vedle něho reakce a asimilace rovněž skutečností”* (str. 89). V tomto pojetí pak *“příroda - ačkoliv je proměnlivá v každém okamžiku - jeví se jako element absolutní, integrální hodnota...”* (str.88). Kupka klade velký důraz na zmíněnou neustálou proměnu stavu: *“v přírodě je vše v pohybu, ať pozorovatelném nebo neviditelném”* (str.88).

Co je podstatné, v rámci tohoto procesu má své místo i umělecké dílo; umělecké tvoření chápe Kupka jako součást řetězce vztahů v přírodě. *“V umění není nikdy vyřčeno poslední slovo a dílo se tvoří vlastně jen proto, aby zplodilo u každého zvláštním způsobem jiné dílo”* (str. 89). Z této představy vycházejí hlavní myšlenky Kupkova uměleckého názoru: *“...Ze všech důvodů, které jsme tu uvedli, je zřejmo, že není možno doporučovati určité způsoby provádění, umělecký výraz nemůže být určován předpisujícími paragrafy a estetická formule se nám ostatně ukáže velmi prázdnou. Naopak čím poctivěji a svědomitěji budou díla dováděna ke své realizaci, tím více se budou uchylovati od pravidel, tím budou kacířštljší a správnější”*(str. 89) *“...Umělec není ostatně knězem, ačkoliv mnozí jej rádi ozdobují tímto názvem, jenž zároveň znamená i obránce a hlasatele “dogmatu” přijatého za absolutní ... Knězem krásy? Ano, víra každého umělce v krásu by nás o tom mohla přesvědčovati. Ale, aby ji odhalil a aby našel každý svou, musí neustále hledati. Bloudě jak poutník, jako dobrodruh,*

často spíše jako odpadlík než věrný apoštol...” (str. 84).

Pokud jde o vztah umění a vědy, *“Kupka zdůrazňoval komplementárnost pojmů a principů i základních forem poznání, vědy a umění, neboť je chápal vždy jako součást jednoho celku. Proto význam vědy či technologie ani nepodceňoval ani nepřeceňoval - výsledky moderních věd nestudoval se záměrem podřídít uměleckou tvorbu vědeckým principům, nýbrž ve snaze obohatit její nástroje. Viděl společné rysy umění a vědy i jejich rozdíly - pojímal je jako dva způsoby poznání, které se mohou navzájem inspirovat a ovlivňovat”* (J. Anděl, str.88). Avšak hlavním účelem umělecké tvorby podle Kupky není poznávat přírodu, ale vytvářet novou skutečnost (*“Je velkým uměním udělat z neviditelného a neuchopitelného, co prostě jenom cítíme, viditelnou a hmatatelnou skutečnost - skutečnost, jež není pouze imaginární replikou ideálního, pro všechny stejného mechanismu, ale má jakožto stvořené dílo duši i vlastní život a suverénně ovládne divákovy smysly.”*; str. 163). Kupka nesouhlasí s tím, aby jeho umění bylo označováno za abstrakci: *“pomalované plátno je novou skutečností, ... ryzím konkrétnem”* (str. 160). Pokud jde o vlastní poslání umění, nejlépe o něm myslím vypovídá dokonale formulovaná pasáž z “rad čtenáři” Kupkova estetického pojednání “Tvoření v umění výtvarném”: Kupka v umění vidí nejen pouhou *“záminku k uspokojení naivní hrdosti, ale i hlavní těžiště způsobu, jakým ideály lidství nacházejí výraz”*.

Přiznám se, že mě nakonec ani nepřekvapuje, když ve vztahu ke Kupkově vizi kosmické jednoty konstatuje J. Anděl: *“Současné vědecké výzkumy, zejména teorie nelineárních systémů, jako jsou fraktální geometrie, teorie chaosu a komplexivity, dávají Kupkovi za pravdu - vytvářejí nový kontext, který staví umělcovo dílo do samého centra současných úvah a diskusí. Obrazce, které vznikly na základě nedávno vyvinutých počítačových modelů nelineárních systémů a procesů, vykazují četné paralely s morfologií Kupkových obrazů...”* (str. 17). Jsou známy případy umělců, zejména spisovatelů, kteří - snad díky vlastní intuici spíše než inteligenci - víc než kdo jiný dokázali předznamenat budoucí vývoj věcí nebo lidského uvažování. Jsem přesvědčena, že Kupka byl jedním z těch geniálních umělců, kteří dohlédli “někam dál” a jak se říká, “předběhli svou dobu” (nutno podotknout, že stejně jako většina takto nadaných lidí, neměl ani on snadný život). A zdaleka nejen vědci oceňují velikost Kupkovy osobnosti. V této souvislosti mě napadá, že jeho odpor vůči jednotlivým moderním uměleckým proudům do jisté míry předznamenává postmoderní odpor vůči moderně a jeho způsob hledání pravdy se podobá současnému všeobecnému sklonu k eklekticismu, jehož snahou je dospět k syntetickému poznání...